
JELEN ÉS MÚLT

Milan Mali

AZ AVNOJ MÁSODIK ÜLÉSÉNEK JELLEMZŐI ÉS VAJIDASÁG KÜLÖNLEGES POLITIKAI HELYZETÉNEK MEGOLDÁSA AZ ÚJ FÖDERATÍV ÁLLAMBAN ÉS A SZOCIALISTA KÖZÖSSÉGBEN

Az AVNOJ-t a történelmi folyamatok dialektikájának nagyítóján keresztül kell szemlélni,* szem előtt tartva annak törvényszerűségeit s ellentmondásait, valamint a dolgok lényegi és megjelenési formáit is. Ily módon kell eljárni akkor is, ha Vajdaságnak az új föderatív állam létrehozásának, valamint a föderális Szerbia végső kialakításának folyamatában betöltött sajátos politikai helyzetéről van szó, melyben az AVNOJ második ülésének kétségtelenül sorsdöntő szerepe volt.

1. Az osztály- és nemzeti kérdésre adott helytálló marxista válaszban rejlik a forradalom kibontakoztatásának és kiteljesítésének mozgató ereje. A szektás és dogmatikus elvekkel történő határozott szakítást követően a JKP felmérte a nemzeti és az osztálykérdések lényegét, és ezen az alapon sikerült a forradalmi harc érdekében mozgósítania a tömegeket. Tito erre építette a forradalmi stratégiát. Tisztában volt azzal, hogy a munkásosztály érdekei azonosak nemzetünk és nemzetiségeink érdekével. Jugoszlávia népeinek az együttélésre irányuló évszázados vágyaiból kiindulva Tito az 1936 novemberében írt „Levél Szerbiának” című írásában az egyenrangú nemzetek és nemzetiségek jövőben megvalósuló szocialista, föderatív közösségének szinte teljes vízióját adja. A szlovén és a horvát kommunista párt megalakulásával, valamint a kommunista szervezeteknek a Jugoszlávia többi történelmi tartományában és vidéken végzett tevékenysége nyomán a JKP frontot nyitott, létrehozta a különböző erők egységét, mellyel nemcsak az előretörő fasizmussal szegült szembe, hanem a nemzeti elnyomás minden egyéb formájával is. Tehát a marxizmuson és a történelmi folyamatok sokoldalú értékelésén alapuló nemzeti és osztályorientáció nemcsak hogy döntő fontosságú volt a népfelszabadító háború erejére és átfogó jellegére nézve, de a jugoszláv szocialista forradalom objektív törvényszerűségeinek irányát és affirmációját is kijelölte. Ezen belül vált jelentőssé Vajdaság különös politikai helyzetének megoldása, és ugyancsak ezen belül tudta Vajdaság történelmi szerepét is vállalni.

* Megjelent a Savremenost 1983/12. számában.

Az AVNOJ második ülése politikai tartalmának és jelentőségének értékelésekor a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom általános lényegi jegyeiből kell kiindulni, melyekre egyebek között Branko Petrović is rámutat.¹ Ezek a következőkben nyilvánulnak meg: a) a Komintern követeléseivel ellentétben a JKP vállalta a népfelszabadító és a szociális folyamat egységének elvi és gyakorlati orientációját. A föderalizmus létrehozásában és az új állam kialakításában óriási szerepet játszott az, hogy a JKP kezdettől fogva tisztában volt a harc nemzeti-felszabadító és szociális voltának szoros egybefonódásával. A népfelszabadító bizottságoknak mint az eljövendő néphatalmi rendszer alapjainak és a forradalmi változások hordozóinak létrehozásával biztosították a népfelszabadító háború katonai és politikai tartalmának egységét, illetve a megszállók és a quislingek ellen, de ugyanakkor a régi társadalom politikai viszonyainak megváltoztatásáért folyó harc integritását is. Ez pedig a népfelszabadító háborút lényegesen megkülönböztette a leigázott Európa többi antifasiszta és ellenállási mozgalmától. b) a jugoszláv népfelszabadító háború és szocialista forradalom kialakításának államjogi és politikai folyamatai megtartották általános (nemzetközi) és különös (belső) feltételeiket, melyek közepette a hatalmi változások lezajlottak. Ugyanakkor érezhető volt a társadalom szociális és politikai struktúráinak relatív fejletlensége, a történelmi „hátér” nyomása, a nemzeti viszonyok érzékenysége (globális és konkrét vonatkozásaiban is, a nemzetileg viszonylag egységes és a heterogén környezetben egyaránt), a regionális különbözőség és a történelmi-politikai tradíció többfélesége az egyenlőtlenség és az osztály-politikai erők között fennálló viszony kiegyensúlyozatlansága.

Az AVNOJ második ülésére akkor került sor, amikor a katonai szervek, a pártbizottságok és a népfelszabadító bizottságok funkciójában és munkájának tartalmában végbement a belső differenciálódás, és amikor már a népfelszabadító orientáció oly erős volt, hogy szükségszerűen egy átfogó jugoszláv kifejeződési formát keresett. Ebben a helyzetben nem lehetett tovább tétovázni a föderalizmus melletti határozott kiállást illetően – a föderalizmus mellett, mely elvileg és tartalmilag is az új néphatalom létrehozásának és fejlődésének államjogi megformálása tekintetében a népbizottságok tendenciájának kiteljesedését jelentette – nem lehetett már azért sem, hiszen a föderalizmus gondolata már a felkeléstől a népfelszabadító mozgalom katonai-politikai intézményesítésétől kezdve a valóságban is behatolt a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom katonai és politikai intézményeinek struktúrájába, és gyakorlatilag a legfelsőbb országos, illetve kerületi hatalmi képviselői szervek létrehozásával ezen az őszön erősödött meg. Az új jugoszláv föderalizmus nemcsak a királyi unitarizmust és centralizmust tagadta meg, mely a szerb-horvát dominanciával és a nagyszerb hegemoniával történő burzsoá-pártos paktálásra támaszkodott, hanem a hármas föderáció burzsoá koncepciójára is, mely a korábbi állapotok amolyan látszólagos kritikájaként jelentkezett, s éppen ezért bizonyos mértékben sikerekre is számított: politikailag tagadva ezeket a nézeteket, az új jugoszláv föderalizmus a népfelszabadító mozgalom bizottságokon alapuló új osztályviszonyaiból nőtt ki. Lényegével és történelmi realitásával magát a monarchikus uralkodói magatartást is megkérdőjelezte. Ezzel

szemben a hármasság burzsoá koncepciója szervesen kötődött Jugoszlávia monarchikus jellegéhez tekintet nélkül arra, hogy az AVNOJ második ülése határozataiban egyértelműen tisztázta e kérdéseket, megteremtve ezzel az előfeltételeit annak, hogy az új állam alkotmányos-politikai megformálásakor ezt véglegesen is tisztázzák.

Bár a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom vívmányaiban és fejlődésének logikájában szilárd alapokra talált, az AVNOJ második ülésének el kellett háritania, semlegesítenie kellett az államberendezésre vonatkozó burzsoá téziseket, és ezt leghatásosabban úgy tudta megvalósítani, hogy új történelmi válaszokat adott a régi történelmi kérdésekre, melyekben új fényben csillant fel a JKP háború előtti, az 1935-öt követő periódusban kidolgozott elhatározása. Az AVNOJ szétzúzta a nacionalista spekulációkat, perspektívát nyitva ezzel is a népfelszabadító háborúnak és szocialista forradalomnak, serkentve a testvériségen, egységen és nemzeti egyenjogúságon alapuló új, népi-demokratikus konszolidációt. Az AVNOJ második ülése például politikailag összehangolta a JKP Bosznia-Hercegovinával kapcsolatos nézeteit, szem előtt tartva az 1942. január elején megfogalmazott véleményeket arról, hogy Bosznia „Jugoszlávia egyik fontos elemévé váljon”, és hogy létfontosságú szétzúzni a boszniai nagyszerb gócpontot.² Az AVNOJ átfogó jugoszláv szinten konstitutív és tervszerű módon összegezte mindazt, ami a JKP politikájának és – 1941-től – a népfelszabadító mozgalomnak is lényege volt: szembeszegülni a „Nagy-Szerbiáról”, „Nagy-Horvátországról”, „Nagy-Albániáról”, „Nagy-Crna Goráról”, a független Macedóniáról vallott eszmékkel, szétzúzni a nemzeti felszabadulás illúzióját, a felszabadulásnak, melyet állítólag a megszállók hoztak egyes jugoszláv nemzeteknek és elnyomott nemzeti kisebbségeknek, leszámolni a burzsoázia oltalma alatt felnövő unitarista-centralista és szeparatista nézetekkel és alternatívákkal. Az AVNOJ tehát leszámolást jelentett a polgári erőkkal, s ugyanakkor, megerősítve az új politikai-hatalmi erőket, a háború utáni társadalmi-gazdasági berendezésnek a legjelentősebb prejudíciuma volt.

Ha mindezt szem előtt tartjuk, nem tűnik meglepőnek, hogy a burzsoá reakció ellenségesen fogadta az AVNOJ második ülésének határozatait. Élesen reagáltak rá a csetnik reakciós körök, azt állítva, hogy a föderatív alapokon történő új államberendezés a szerbeket nagymértékben sújtaná, hisz nekik a monarchiát kellene ezzel feláldozniuk.³ (Ezek a reakciós körök jól érzékelték, hogy a népfelszabadító háború eredményeként létrejövő föderáció a monarchia szükségszerű elvetését eredményezi – amiről egyébként a fentiekben már szöveltünk.) Ebbe a vonzatba került bele Vajdaság kérdése is. Az új Jugoszlávia körül hálót szövögető emigráció politikai és szellemi állapotát vizsgálva Branko Petrović megállapítja. „Az emigráció elvetette a föderatív szervezetet, hisz véleménye szerint a hat szuverén egység, melyhez hetedikként az olaszt (Triesztet) szeretnék volna kapcsolni, nem erősíti Jugoszláviát, hanem egyenesen »aláaknázza«. Jugoszlávia léte három oldalról vált kérdésessé: Macedónia, Vajdaság és Trieszt vonatkozásában. Vilder történelmi jellegű argumentációja során abból indult ki, hogy Jugoszlávia három nemzet individualitásának egységére épült, ezzel szemben a JKP most hét államot alapított.”⁴

Az új állam alapjainak lefektetésekor az AVNOJ meghiúsította a „befejezett tények” esetleges politikáját, amely félelmetesen függött Jugoszlávia felett. De bármennyire is oda kellett figyelnie az AVNOJ-nak a nemzetközi körülményekre, lényegében maga is egyik fontos tényezője volt a nemzetközi helyzetnek.

Az AVNOJ második ülése azokra a minőségi változásokra támaszkodott, melyek 1943 második felében társadalmi-politikai téren végbementek, és amelyek a valós állapotokat tükrözték, ugyanakkor megvilágították az új föderatív állam fejlődésének távlatait is. A népi hatalom, mely szinte már a népfelszabadító háború első napjaiban kialakult, az AVNOJ-határozatokkal társadalmi formát öltött. Az AVNOJ-nak tehát nem lenne akkora jelentősége az egységes jugoszláv államra nézve, ha nem a népfelszabadító háború fejlődésének tendenciáját és vívmányait erősítette volna, és ha szellemével, tartalmával és akcióival nem lett volna Jugoszlávia minden egyes történelmi részében jelen – így Vajdaságban is.

A Jugoszlávián belüli autonómia kérdésének lényege a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom azon lényegi jegyéből ered, mely a nemzeti emancipáció orientációját tükrözte, vagyis hogy a jugoszláv közösségen belül oly módon kell megoldani a nemzeti kérdést, hogy az a népfelszabadító mozgalmat is erőteljesen serkentse, és a nemzetek és nemzetiségek közeledését és egyesítését szolgálja. Jugoszlávia népeinek a közös ellenség ellen vívott harcát illető álláspontjai között szilárdan állt az egység eszméje, és a jugoszláv nemzeteknek és nemzetiségeknek a teljes egyenjogúságon alapuló testvéri közösségének gondolata. Lazar Mojszov mondja: „A JKP soraiban ennek az egységnek a karakterét tekintve semmilyen kétely nem merült fel. Már a háború előtti években egyértelműen és határozottan elhatárolódott a jugoszlávság nagyszerb hegemónisztikus érdekeinek képviselőitől és a nemzeti burzsoázia eszméitől, akik és amelyek a nemzeti kérdések megoldásának lehetőségét vagy a hatalom megosztásában, vagy az idegen védnökségek alatt létrehozandó független államokban látták. Már a népfelszabadító háború idején a JKP igen nagy horderejű, az összetett nemzetek közötti viszonyok megoldását célzó, és a nemzeti kérdést egészében érintő politikai megoldásokhoz folyamodott. Különös mértékben jutott ez kifejezésre a felkelés nemzeti egységének és a területi katonai és politikai vezetőségek kiépítésekor, melyek a párt fő irányvonalát követve, sajátos körülményeik közepette azonosultak népük valós érdekeivel és vágyaival, és rövid idő alatt a progresszív nemzeti erők központjaként affirmálódtak. A gyakorlatban ez biztosítéka volt annak, hogy a felszabadító háború a népek önrendelkezési jogainak megvalósulását jelentse, továbbá annak, hogy a megszállók, valamint a csatlósai és segítőitársaik ellen vívott együttes harc jelentse azt az alapot, melyen kiteljesedett a közös érdekek sorsszerű összefonódásának felismerése. Ilyen premisszákon alapult Titónak a népeink testvériségéről és egységéről vallott eszméje, mely teljes megfogalmazását az AVNOJ második, 1943. november 29-én megtartott ülésének az új Jugoszlávia föderatív alapokon történő kiépítéséről szóló alapvető határozataiban nyerte el.”⁵

Az AVNOJ tehát azoknak a mélyebb történelmi tendenciáknak a teljes kifejezésre jutása, és egyben nyugvópontja is, melyek alkotmányos és politikai

mértékét külső és belső feltételek határozták meg. Ez azonban az AVNOJ-nak nem a gyengeségét, éppen ellenkezőleg, az erejét bizonyítja. Mindebből következik, hogy az autonómia az AVNOJ-i Jugoszlávia természetes képződménye.

2. A Vajdasággal kapcsolatos kérdések megoldása szervesen kötődik a JKP-nek a nemzeti öntudatra ébredéssel, az önrendelkezési jog feltételeinek megteremtésével, valamint a nemzeti és történelmi kérdések megoldásával összefüggő, alapvető stratégiájához. A kommunisták a JKP 1940 októberében megtartott ötödik országos értekezletén a macedón és a Crna-Gora-i nép egyenjogúsága és önrendelkezési joga mellett foglaltak állást, és elítélték mind a nagyserb burzsoázia kizsákmányoló törekvéseit, mind a bolgár burzsoázia pretenzióit, s ugyanakkor felszólítottak az olasz és a bolgár imperialista erők, valamint a hazai kiszolgálóik elleni harcra, továbbá síkraszáltak a kosovói, metohiai és sandžaki „albán kisebbség” szabadságáért és egyenjogúságáért. A JKP-nek ez az akciója arra irányult, hogy az adott történelmi struktúra igen összetett körülményei közepette az összpolitikai helyzet felmérésével, az eszmei frontvonal teljes szélességében vesse fel az égető kérdéseket. A horvát és a szlovén nemzeti kérdés megoldásáért vívott harc egyben a szerb és a horvát burzsoá pretenziók letörését is célul tűzte ki – azon pretenziókat, melyek részben Bosznia-Hercegovina és Vajdaság, részben pedig Szlovénia ellen irányultak – hogy a kérdések megoldásával távlatokat nyissanak az önrendelkezési jognak. A vajdasági magyar, román és német kisebbségek egyenjogúsága melletti állásfoglalás egyben a területre irányuló magyar és német pretenziók, illetve a Jugoszlávia feldarabolása elleni harci kiállást is jelentette.⁶

Vajdaság tehát sajátos történelmi fejlődésénél, több nemzetű és nemzeti-ségű jellegénél és Jugoszláviában elfoglalt helyénél fogva a nemzeti kérdés megoldásáért és az új állam berendezéséért vívott harc során a párt politikai koncepciójának középpontjában állt, ennek folytán körülötte a JKP tevékenységének igen fontos, lényegi kérdései merültek fel. A népfelszabadító háború során nem lehetett szó arról, hogy a párt háború előtt kidolgozott, az új állam megteremtésére vonatkozó stratégiája és taktikája terén bármilyen kompromisszumra vagy pragmatikus elhajlásra sor kerüljön. Ellenkezőleg, az összetett körülmények között a régi ellentmondások még inkább kiéleződtek, új színezetet kaptak, s ily módon a titói vonal és a demokratizmus elveinek következetes megvalósítása a siker fontos tényezőjeként jelentkezett. Következésképpen az AVNOJ-nak sem állt érdekében, hogy bármilyen formában tagadja a Vajdasággal kapcsolatos kérdéseket – nem is tette azt. Ellenkezőleg, a JKP Vajdaság különleges helyzetére vonatkozó stratégiai orientációjával összhangban, az előállt helyzetnek, valamint a népfelszabadító háború és szocialista forradalom igényeinek megfelelően a kérdést időszerű értelmezésben vetette fel. Az időszerű kérdésfelvetés támaszait a tartománnyal kapcsolatos antidogmatikus, dialektikus felfogásban és a párt irányvonalának érvényesítésében lelta meg. A kérdések marxista értelmezését már a háború előtt Žarko Zrenjanin-Uča – a vajdasági sorskérdések tisztázásának nagy harcosa – végezte el, aki nézeteit a társadalmi valóság forradalmi, marxista elemzésére építette, összhangban az új föderatív jugoszláv állam megalapításáért vívott osztály- és nemzeti felszabadító harc érdekeivel és tartalmával.

Az autonóm Vajdaság létrehozásának objektív előfeltételei a népfelszabadító háború jellegében eleve adottak voltak. Branko Petrović rámutat: „A népfelszabadító háborúnak minden egyes területen győznie kellett ahhoz, hogy az egységes Jugoszlávia létrejöheszen, ugyanakkor Jugoszláviának mint közös államformának a megőrzése a népfelszabadító háború első napjaitól kezdve a JKP vezérelve volt.”⁷ A vajdasági autonómia megszületésének egyik előfeltétele volt még az is, hogy az új szövetségi állam a nemzeti szuverenitáson és az önrendelkezési jogon, valamint a nemzetek egyenjogúságán fog alapulni, mint ahogyan a népfelszabadító háborúban is együttesen vettek részt. Ennek értelmében hirdették meg a nemzetiségek egyenjogúságát is. A tartományi népfelszabadító bizottság 1943-as, októberi kiáltványa már arra az időre esik, amikor a népfelszabadító háború vezetősége – az AVNOJ második ülésének előkészületei során – sürgette a népfelszabadító antifasiszta tanácsok létrehozását az országnak azokon a területein is, ahol addig nem léteztek.⁸ Kétségtelenül arról volt szó, amiről Stevan Doronjski így ír: „A párt nyilvánvaló elhatározása volt, hogy a népfelszabadító háború és szocialista forradalom fegyveres harcában a fontosabb kérdések – így a Vajdaság helyzetére és a területén élő nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjogúságára vonatkozó kérdések is – jelentkezésük folyamatában, valamint a tudatosodásuk és az erőviszonyok változásainak rendjében kell, hogy megoldást nyerjenek.” Ennek lényege, hogy „Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek a fegyveres harcba szólításával a JKP megnyitotta előttük a nemzeti, szociális, gazdasági és kulturális egyenjogúság felé vezető hosszú távú, demokratikus és reális perspektívát, méghozzá nemcsak a nemzeteknek és nemzetiségeknek, hanem az egész Vajdaságnak is”.⁹

A forradalom vezetői számára egyértelmű volt, hogy a jelenlegi nemzetközi és belső viszonyok közepette a Vajdaság különös helyzetére vonatkozó kérdések várhatnak végső megoldással, és hogy e várakozás kedvez az AVNOJ számára is. Bosznia-Hercegovina kérdése is burzsoá, nacionalista erők manipulációjával szövődött egybe, területe pedig a quisling és a kollaboráns csoportok összecsapásának színhelye volt. Az új föderatív állam alapjainak megerősítésére irányuló igyekezetek során, továbbá, hogy a népfelszabadító háborúnak, az új állam nemzetközi elismeréséért vívott harcának újabb perspektívát nyisson, az AVNOJ-nak meg kellett oldania ezt a kérdést, melyhez szilárd támaszt a JKP háború előtt kidolgozott politikájában, a népfelszabadító háború eredményeiben lelt, segítséget pedig a Bosznia-Hercegovina katonai és politikai intézményeitől kapott. Ily módon a JKP háború előtti álláspontja – melynek értelmében az új állam létrehozásakor Vajdaság és Bosznia-Hercegovina egyforma bánásmódban részesül – konkrét történelmi okoknál fogva módosulásra szorult. A történelem később igazolta ezt az elhatározást. Ezzel nem tagadták Vajdaság különleges politikai helyzetét (mely bizonyos értelemben kifejezésre jutott az AVNOJ második ülése során is: verifikálták a vajdasági AVNOJ-tanácsokat, továbbá Vajdaságot harci egységként emlegették), mely egyértelműen kitűnik Tito 1943 márciusában, az AVNOJ második ülésének elemzése és értékelése során tett kijelentéséből is. A vajdasági harcot pedig nagyra értékelték, nagyra becsülte a főparancsnok, Tito elvtárs is,

amikor 1943. július 1-jén Észak-Boszniában találkozott a vajdasági népfelszabadító katonaság és partizánosztatok főparancsnokságával.

Az AVNOJ második ülése a konstitucionalizmus és a deklarativitás elemeinek egységét tartalmazta, szankcionálta a helyzetet és távlatokat nyitott. Ez a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom dialektikájából, a harc és az építés egyidejűségéből eredt.

Az autonómia létrejöttét tehát az egységes jugoszláv antifasiszta frontnak a megszállókkal, a polgári és a quisling politikai nézetekkel vívott harca szemzőgéből is kritikusan kell megvilágítani. A polgári erők már a háború előtt is politikai propagandát kovácsoltak abból az emotív kérdésből, hogy kié Bosznia-Hercegovina, Crna-Gora és Vajdaság, s közben a történelemre és a lakosság etnikai összetételére hivatkozva igyekeztek megindokolni saját „jogaikat”. A szerb kulturális körök propagandája abból indult ki, hogy a horvát burzsoázia megfosztja Bosznia-Hercegovinát szerb karakterétől.¹⁰ Említettük már, akárcsak a szerb, a horvát burzsoázia is táplált elnyomói szándékot Jugoszlávia más nemzeteivel szemben, és e szándék mindenekelőtt Bosznia-Hercegovinára, Vajdaságra és Szlovéniára irányult.¹¹ A Független Horvát Állam kifejezésre juttatta szándékát, melynek értelmében az új állam keretein belül magába kívánja foglalni az ország horvátlakta területeit, elsősorban Bosznia-Hercegovinát és Szerémséget, továbbá – hivatkozva a sandžaki muzulmánok azon szándékára, hogy egyesüljenek Bosznia-Hercegovinával – Sandžakot is.¹² Mindez logikusan következett a jugoszláv polgárságnak a nyugati demokratikus erők és a fasiszta államok közötti megoszlásából és differenciálódásából, s noha egyre világosabbá vált a jugoszláv burzsoázia nyugatos és fasisztabarát körei közötti nézeteltérés és összeütközés, „a fejedelem és Maček, a civil és a katonai körök, a politikai vezetőség és az egyházi hierarchia”¹³ mégis egységesen lépett fel a kommunista erőkkal szemben.

A JKP kezdetektől fogva tisztában volt azzal, hogy a teljes frontvonalat kell tartania, továbbá, hogy a fasiszusellenességet kell demarkációs vonalként hangsúlyoznia. A probléma kulcsa a népfelszabadító háború demokratikus, antifasiszta jellegének, az új állam berendezésének programjával és a háborús vívmányok politikai eredményeivel történő összekapcsolásában rejlett. Szükségszerű volt a népek politikai egységén át véghezvinni az osztály- és nemzeti jellegű átcsoportosítást, és e folyamatnak az új állam berendezésében kellett politikai koncepcióját elnyernie. Nyilvánvalóan e folyamatnak kimérten és megfontoltan kellett lejátsszódnia, nehogy kétségeket támasszon a demokratizmus és az önrendelkezési jog megvalósításának lehetősége szempontjából, de ugyanakkor az is egyértelmű volt, hogy minden egyes lépés során a nemzeti és osztályharc érdekeinek és vívmányainak kellett előtérbe kerülniük. Ez vezetett a népfelszabadító háború és a forradalom, e két történelmi kategória összekapcsolásához, szoros egységéhez, mely a gyakorlat során – tehát nemcsak szóban – elvetette mind az erőltetett forradalmi radikalizmust, mind a Komintern tétovázását, a forradalom két fázisáról szóló tézisével történő taktizálását, hiszen az előbbi szektássághoz vezetett volna és megakadályozta volna a felfegyverzett népről – a győzelem és a változás előfeltételéről – szóló marxi elképzelés valóra váltását, az utóbbi pedig a forradalmi vívmányok felhígulásához,

a távlatok elvesztéséhez és a népi forradalom céljaiból történő kiábrándulásához vezetett volna. Két dolgot kellett tudomásul venni: a régi alapokhoz nincs többé visszatérés, a megújulás jellegéről pedig maga a nép fog dönteni. Elképzeléseit azonban a harc során kellett nyilvánosságra hoznia.

Az AVNOJ lefektette az új állam alapjait és megerősítette a népek önrendelkezési jogát. E megszerzett jogokból kiindulva törték le azután azokat a – Vajdaságnak az új történelmi szituációban előállt politikai helyzete rendezésével kapcsolatosan jelentkező – törekvéseket, melyek közvetlenül a háborút megelőzően Dušan Bošković-Dud vezetésével a szerb polgárság részéről az úgynevezett önálló demokraták csoportjának soraiban jelentkeztek.

Vajdaság autonómiájának az AVNOJ-határozatok fényében történő elemzése során, úgy tűnik, elfogadhatatlan Branko Petrović nézete, miszerint „e fogalmat később dolgozták ki, figyelembe véve azoknak a területeknek a meglétét, melyeken nemzeti kisebbségek élnek, kisebbségek, amelyek autonómiát követeltek, miután nem fogadták el a Jugoszlávián belüli létezésnek a föderáció részeként történő, adminisztratív módon előállt státusát”, és hogy az autonómia „azokon a területeken jött létre, melyeken nemzeti kisebbségek éltek, és ezek a kisebbségek nem tudtak és nem akartak olyan föderatív egységhez kapcsolódni, mely nemzeti összetételénél fogva másmilyen jellegű volt”, továbbá, hogy ez az autonómia „politikai, adminisztratív és kulturális kompetencia tekintetében különbözött az adminisztratív területi egységektől”.¹⁴ A Jugoszláviában kialakult autonómiák kérdése a nemzeti kisebbségek kérdésétől sokkal komplexebb és átfogóbb valami, és a fenti álláspontok történelmileg és politikailag egyaránt pontatlanok. Az autonómia kérdése a JKP-nek az 1935-ből származó, osztály- és nemzeti kérdést illető, alapvető stratégiai-taktikai elhatározásából, az általános népfelkelés, a népfelszabadító háború és szocialista forradalom megszervezéséből, majd az 1943-ban létrehozott, és 1945-ben államjogilag is szentesített új föderatív állam létrehozásával kapcsolatos kérdések lényegéből ered. Az autonómia az új Jugoszláviáért vívott általános népi, antifasiszta harc kerete, az új föderatív állam létrehozásának katonai és politikai alapja. A népfelszabadító háború forradalmi vívmánya, melyért a területek nemzeti és nemzetiségi Jugoszlávia nemzetivel egységesen küzdöttek, fegyverrel harcolva a fasiszta megszállók és a quislingek ellen az új társadalomért, a föderatív államért. Politikai formáját pedig az egységes népfelszabadító háború és a szocialista forradalom határozta meg, az újonnan létrejött állam érdekeinek megfelelően, s eközben egyaránt figyelembe vették a területek nemzeteinek és nemzetiségeinek érdekeit, valamint az egységes jugoszláv közösség érdekeit is. Az autonómia kérdését a nemzeti kisebbség (nemzetiség) kérdésére egyszerűsíteni annyit jelent, mint tagadni komplex történelmi lényegét, tagadni annak a JKP/JKSZ nemzeti és szociális felszabadításáért vívott harcával való összefonódását, tagadni a nemzetek és nemzetiségek sajátos forradalmi és történelmi közösségének értelmét, mely az új, szocialista államon belül, politikailag és föderatív tekintetben is, az autonóm egységeknek a JSZSZK-n és a szerb SZK-n belüli helyzetében nyilvánul meg. Az autonómiát senki sem „adta”, csak azért, hogy ezzel is megoldjanak egy kérdést, az autonómia a néptömegek, a nemzetek és nemzetiségek forradalmi vívmánya,

azoké, akik számára a JKP dolgozta ki az osztály- és nemzeti felszabadításukért folyó harc programját, mely azután az új, szocialista, demokratikus, föderatív Jugoszlávia megteremtéséhez vezetett, hogy ennek keretében az adott történelmi területeken történt egységbe tömörülésük is megkapja különleges politikai státusát. Ezért lesz a területek lakosai számára az autonómia egyformán jelentős érdek.

3. Az elemzett kérdéskomplexum egy részletével azonban valamivel bővebben kell foglalkoznunk.

A vajdasági nemzeti és szociális folyamatok reális és tudományos értékeléséhez sokkal több argumentumra van szükség, mint amennyire az eddigiekben hivatkoztunk. Szükség van ezekre az argumentumokra annak megállapításához is, hogy egyes területeken, különösen Bácskában a népfelszabadító mozgalom jugoszláv és nemzeti jellegű céljai a tömeges felkelés kibontakozásának akadályaként jelentkeztek. Nagy kérdés, hogy a Jugoszlávia területén élő magyar lakosság politikai differenciációja, valamint a népfelszabadító mozgalomhoz történő csatlakozása kapcsán kézenfekvő-e a megállapítás, miszerint az internacionális koncepció leszűkítette a nemzeti felszabadító alapokat, aminek kedvezett a JKP Jugoszlávia, mint az állami élet kerete melletti állásfoglalása is, ahogyan azt Branko Petrović teszi (hivatkozva egyebek között Ranko Končar kutatásaira is). Branko Petrović ugyanis azt állítja: „Vajdaság egyes vidékein, különösen Bácskában a népfelszabadító mozgalom jugoszláv és nemzeti céljai megakadályozták a mozgalom tömegessé válását. A Vajdasági Tartományi Bizottság 1941-es, vajdasági németekhez, magyarokhoz és más nemzeti kisebbségekhez intézett kiáltványait az antifasizmus és az internacionalizmus szelleme hatotta át – hasztalan.”¹⁵ Valóban leszögezhető-e az 1941–1945-ös évek összjugoszláv tapasztalatai alapján, hogy a harc jugoszláv jellege melletti kiállítás a nemzeti kisebbségek soraiban leszűkítette annak alapjait, még akkor is, ha tudjuk, hogy ezeken a területeken a differenciáció végtelenül nehéz volt? Vajon az április után kialakult helyzetben az usztasák (és csetnikiek) nemzeti kizárólagossága mellett beszélhetünk-e ténylegesen a kisebbségek szeparatista törekvéseiről, melyeket a megszállók által támogatott nemzetiségi vezető réteg irányított és a régi Jugoszláviában átélt jogtalanság eleven emléke serkentett?¹⁶ Ez csupán a német népcsoport esetében érvényes, mely teljes egészében (néhány egyedi kivételtől eltekintve) a német fasiszták oldalára állt. Nem érvényes azonban a vajdasági magyarokra, különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar kommunisták nagy hányada már 1941-ben elesett a Horthy-fasiszták ellen vívott harcokban, vagy ha a későbbi 1943-as eseményeket tartjuk szem előtt. Nincs értelme, hogy ilyenféle megközelítéssel lebecsüljük a JKP-nek az osztályszolidaritás és az elnyomott jugoszláv népek egységes harca megteremtésére irányuló törekvéseit. Akkor is, amikor még a JKP a forradalmi munkásmozgalom érdekében, a régi Jugoszlávia szétzúzása céljából az egyes népek elszakadásának gondolatát hirdette, az 1928-ban Drezdában megtartott kongresszuson, elismerve az észak-vajdasági magyarok önrendelkezési jogát – beleértve az elszakadás jogát is – figyelmeztetett a Horthy-rezsim veszélyeire, ugyanakkor megkísérelte a magyarokat a többi elnyomott jugoszláv nép együttes harca felé orientálni.¹⁷ A nemzeti kérdéssel kapcsolatos poli-

tikájának kidolgozása során – a JKP Központi Bizottságának 1935 júniusában megtartott spliti plénumától kezdve – a JKP – nem utolsósorban a múltban elkövetett hibákból okulva – állandóan mélyítette az egységes harc gondolatát, a föderáció, illetve egyes népek és történelmi területek autonómiájának jelzavát, valamint a teljes szabadság és egyenlőség gondolatát hangoztatva. Ezt az egész periódust mintegy kikerekítette az 1940 októberében megtartott ötödik országos értekezlet, mely rezolúciójában – a nemzeti egyenlőségért és szabadságért vívott harc jelentőségét hangsúlyozva – kiemelte a magyar, a román, a német és a többi vajdasági nemzeti kisebbség szabadságáért és egyenlőségéért vívott küzdelem fontosságát is, s ugyanakkor harcot hirdetett a magyar, a német és más nemzetiségű reakciós törekvések ellen, melyek egy imperialista hódító háború révén vélték a terület nemzeti kérdését megoldani. Az újonnan előállt háborús helyzetben megtartott 1941-es, úgynevezett májusi tanácskozáson ezek az elképzelések megerősítést nyertek, ugyanakkor leszögezték: „a magyar és a német megszállók a hazai magyar és német nemzetiségű lakosságot a szerb nemzet és a többi nemzetiségi kisebbség ellen uszítják”, és hogy „a vajdasági kommunistáknak legfontosabb feladata, hogy a nemzetiségeket a háborút ki-robbantó és megszálló erők ellen egy egységes frontba tömörítsék...”¹⁸

A front erejét erősen befolyásolta – a konkrét helyzet átható elemzése révén – a vajdasági forradalmi mozgalom, a JKP Tartományi Bizottságának (mely különösen a vajdasági KP VI. tartományi értekezletén), a vajdasági front és a Vajdasági Dolgozó Nép Pártjának aktivitása, valamint a párt vezető személyiségeinek (Žarko Zrenjaninnak és Svetozar Markovićnak) elméleti és eszmei-politikai munkássága. Végül figyelembe kell venni a nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) soraiban jelentkező forradalmi izzást is, amely például a vajdasági magyarok esetében, mély gyökeret engedett és kifejezetten eszmei-politikai tartalmat kapott. Ilyen vonatkozásban ki kell emelni: a) a Népszava című lapnak az 1935 szeptemberében lezajlott tartományi pártvezetőség megújítását megelőzően Szabadkán történő beindítását. E vezetőség, megválasztását követően legtöbb figyelmet a magyar ipari és mezőgazdasági munkásság politikai és gazdasági harcának szentelt. b) a Híd című folyóiratnak az illegálisban működő JKP eszmei-politikai vonalára történő áttérését.¹⁹

Jugoszlávia államjogi kereteinek megőrzési szándéka magába foglalta a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek testvérisége–egysége, valamint a jugoszláv szocialista internacionalizmus mellett kiállást, akárcsak a Jugoszlávia feldarabolása elleni küzdelmet, s ez egyben válasz is volt a megszállók nacionalizmusára, szeparatizmusára és elnemzetiesítő politikájára is. A jugoszláv állam egysége és oszthatatlansága mellett határozott kiállás leplezte le a megszállók céljait és az árulást, a kollaboráció és az ellenforradalom jellegét és érdekeit. „A JKP ugyanis a megszállást követően nem várta meg, hogy a korábban elnyomott nemzetek és nemzeti kisebbségek nemzeti felszabadulással kapcsolatos dezillúziós korszaka elmúljon”, és hogy azok megértsék a megszállók és az árulók nemzeti politikájának lényegét, „hanem az első pillanattól kezdve kiáltványban fordult Jugoszlávia népeihez és nemzeti kisebbségeihez, bár 1941 augusztusától Jugoszláviával mint a jugoszláv népek későbbi egységes államával kapcsolatosan nem helyezkedett határozott álláspontra”.²⁰

Az ilyen jellegű orientáció keretében a történelmi egységre történő támaszkodásnak, melyet a párt már a szociális és nemzeti ébredés és harc alapjának tekintett, alapvető jelentősége és termékeny visszhangja volt. Ennek következtében vált lehetővé, hogy a jugoszláv kérdéshez az egyes nemzetek konkrét helyzetéből kiindulva közelítsenek, mint ahogy Titónak az 1942 decemberéből származó értékelése is a jugoszláv népfelszabadító háború és szocialista forradalom legjelentősebb lényegi jegyeit emeli ki: „a népfelszabadító háború megjelölés nem lenne egyéb közhelynél, sőt egyenesen ámtítás lenne, ha általános jugoszláv jellege mellett nem tartalmazott volna minden egyes népcsoport számára nemzeti színezetet is, ha nem lett volna lényegi jegyeinek egyik legfontosabbja az, hogy Jugoszlávia népeinek tényleges szabadságot, egyenlőséget és testvériséget ígért”. Tito a továbbiakban hangsúlyozta, az egyes történelmi területekkel kapcsolatban felmerült kérdéseket „csak akkor tudjuk mindenki számára elfogadható módon megoldani, ha azokat nem más, mint maga a nép oldja meg, és a megoldás jogát minden egyes nép fegyverrel a kézben, a népfelszabadító háború során szerzi meg”. Vajdaság esetében ez azt jelentette, hogy a tartományt elismerték a fasizmus és az ellenforradalom ellen vívott fegyveres és politikai harc fontos tényezőjévé, ebből pedig szükségszerűen következett, hogy e történelmi területnek sajátos politikai helyet kell biztosítani az új államban. Ezeknek az elhatározásoknak az eredménye az lett, hogy: a) sikerült egységes alapokra helyezni a fegyveres, antifasiszta harcot, annak ellenére, hogy a korábban elnyomott nemzetek és nemzeti kisebbségek gyűlölték a régi jugoszláv államot; b) sikerült meggyőzni a lakosságot arról, hogy a régi állam ledöntéséért és az új Jugoszlávia megteremtéséért küzdenek. Ez főleg azoknak a nemzeteknek a számára volt jelentős, melyek körében a nemzeti burzsoázia – emlékezve a nemzeti elnyomás korára és a megszállók intézkedéseinek (heraldikai megjelölések, nyelv, új iskolák megnyitása stb.) szem előtt tartásával – olyan illúziókat támasztottak és tápláltak, melyek szerint a megszállók az „új Európa” keretein belül nemzeti felszabadulást hoznak.²¹

A Vajdaság sajátos helyzetét illető kérdés tehát az egyetemes jugoszláv népfelszabadító háború egyik központi kérdése volt, hisz Vajdaság nemzeti és nemzeti kisebbségei (nemzetiségei) a fasizmus ellen vívott egységes jugoszláv harc keretében történelmünk során először harcoltak saját nemzeti és osztályérdekeikért. Ez egyben motivációt jelentett az alapvető szociális rétegek megmozdulásához és a harc összjugoszláv jellegének kialakításához. Ha a JKP nem így cselekedett volna, kérdés – ahogyan azt egy alkalommal Vladimir Bakarić is megfogalmazta –, hogy létrejöhetett volna-e Jugoszlávia, és ha igen, vajon elismerték volna-e. A nemzeti kisebbségek éppen a népfelszabadító háború során nötték túl kisebbségi helyzetüket, aminek igazi jelentősége a szocialista öngazgatás és a jugoszláv szocialista föderalizmus fejlődése során jut kifejezésre.

Ennek kapcsán a következőkre szeretnénk rámutatni.

Ki kell emelni, hogy a népfelszabadító háború nem terjedhetett volna, és vívmányait sem lett volna képes megszilárdítani, ha az antifasiszta erők javára nem történtek volna változások abszociális-politikai erők terén, melyek egyben az irredentizmus felszámolását is célozták. Az is igaz azonban, hogy az antifasiszta és ellenállási mozgalom a profasiszta és bábkormányok területén –

melyek a régi Jugoszlávia területére is benyúltak (oda, ahol az azonos nemzetiséghez tartozók éltek) – viszonylag gyengébb volt, mindenképpen elmaradt a Jugoszláviában vívott harc mögött, sem autentikus jellege, sem törvényszerűsége nem volt oly kifejező. A népfelzabáló háború jugoszláv koncepciója – melyet a JKP dolgozott ki – valamint annak gyakorlati megvalósítása a fasiszmus feletti győzelem, a szabadság és az igazságosság perspektíváját hordozta magában, ezért természetesen öltött jugoszláv méreteket, s ezért volt a nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) számára nemcsak vonzó, de az egyedüli elfogadható alternatíva is. A fasisztaellenes hangulat az emberek osztályhelyzetében és e helyzet szülte elégedetlenségben gyökerezett. Elsőbbséget tehát az antifasiszmusnak, nem pedig az államforma tényének, az osztály-, nem pedig a nemzeti kérdésnek kellett adni, és ily módon kell értékelni mindazt, ami a nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) magatartását kialakította. Amikor 1943/44-ben az események újabb fordulatot vettek, és amikor a helyzet megváltozott, nagymértékben jutottak kifejezésre azok az argumentumok, melyekről szó van; fokozódott az antifasiszta hangulat, a nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) figyelme egyre inkább az előremutató és a távlatokat nyitó mozgalom felé irányult. A Népfelzabáló Hadsereg és a Jugoszláv Partizánegységek keretében megalakultak a nemzeti kisebbségek katonai egységei. Ha a saját területeiken kialakult ellenállási mozgalmak erősebbek lettek volna – ezek az internacionalizmuson és szolidaritáson alapuló antifasiszta irányvonalak – akkor sem kerültk volna meg azokat a kereteket, melyek természetes módon, eddigi tapasztalataikkal a győzelemhez vezető legbiztosabb útnak bizonyultak. Ezért helytálló a kérdés: Milyen alapokon és milyen tartalmakkal serkentette és irányította a JKP a nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) soraiban végbemenő differenciálódást, és vitte őket az alapvető feladatot jelentő antifasiszmus útjára? Ezzel szemben nem helyes az a hipotézis, mely ezt az orientációt a jugoszláv államra, mint közösségre a priori negatívnak ítéli (melyek során nem veszik figyelembe a konkrét történelmi feltételek közötti különbségeket sem, melyek egyes nemzeti kisebbségek, illetve azok részeinek esetében jelentkeztek).

A népfelzabáló háború kezdetén a JKP-nek a nép soraiban – tekintet nélkül a nemzeti hovatartozásra – a szociális és nemzeti jogokért vívott harcban betöltött vezető szerepe folytán igen nagy reputációja volt, ami már magában is ellentmond a három államalkotó nemzetről vallott logikának; az állam kontinuitásának logikája tehát egyben a közelmúltig meglévő tartalmának a bírálását jelentette. A JKP minden nemzetet és nemzeti kisebbséget (nemzetiséget) a szabadság kivívása és az ígéretesebb jövő érdekében a fasiszmusellenes harcba szólított. Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy a JKP – Tito irányvonalát követve – következetesen oldotta meg a nemzeti kisebbségi kérdést, és e megoldásnak a nemzeti egyenjogúság volt az alapja. Ebben a vonatkozásban, a népek önrendelkezési jogáról vallott marxista nézetek szellemében a JKP teljes értékű választ adott a kisebbségek osztály- és nemzeti jellegű érdekeivel kapcsolatos kérdéseire. És bár a JKP már a háború előtt belátta, hogy a német népcsoport ügye a szinte teljes mértékű fasiszalódása folytán egyre inkább elveszett, a népfelzabáló háborúba mégis e kérdést illetően is a

teljes és elvszerű kontinuitás szem előtt tartásával lépett, és ezek az irányelvek is erősítették a népfelszabadító háború és szocialista forradalom meggyőző erejét. Ilyen szempontból nemcsak az válik jelentőssé, amit a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom vezetősége tett, hanem az is nagyon fontos, ahogyan a helyi vezetők a JKP irányvonalát megvalósították. Ennek az irányvonalnak az értelmében döntött úgy az AVNOJ második ülése, hogy a nemzetiségek is rendelkezzenek nemzeti jogaikkal.

Ily módon Jugoszlávia területi egysége megvédésének szélesebb jelentősége, demokratikus és felszabadító vetülete van, és ez nem maradhat pozitív hatás nélkül a nemzeti kisebbségeket illetően sem, tekintet nélkül arra, hogy rossz emlékek fűződtek a régi Jugoszláviához. A gyújtópontban mégis a régi Jugoszlávia volt, és csupán ezen a vonalon lehetett az irredentizmus és a nacionalista indoktrináció elleni harc frontját megnyitni és kiterjeszteni, hiszen az elszakadás gondolata éppen a fasizmus és a nemzetiszocializmus leple alatt jelentkezett, és a reális gazdasági és politikai kérdéseket illetően – melyeket a „nemzeti hovatartozás” nacionalista felfogása már képtelen volt megoldani – végtelenül sötét távlatokat villantott fel. Ennek a ténynek nemcsak elvi jelentősége van, hisz szem előtt kell azt is tartani, hogy a szocialista eszmék és a forradalmi mozgalom akkor már a nemzeti kisebbségek soraiban is gyökeret vertek. Pártunk ugyanis már a fenyegető fasizmus idején egy népi kormány gondolatával állt elő, mely – a Szovjetunió példájára – a nemzeteknek gazdasági, szociális, politikai jogokat és függetlenséget biztosítana. Az új Jugoszláviáról alkotott elképzelés tehát már elevenen élt, és osztályjellegénél fogva a nemzeti kisebbségek körében is igen nagy népszerűségnek örvendett. Az áprilisi összeomlást követően a párt rámutatott, hogy a nép csupán a munkásosztály vezetésével vívott fegyveres harc révén valósíthatja meg nemzeti és szociális felszabadulását, vagyis csupán a fasizmus legyőzésével. Meg kell jegyezni: a Komin-tern 1939. évi fordulópontját követően a pártok többnyire egységesek voltak abban, hogy a fasizmus a nemzetek és a munkásosztály legádázabb ellensége.²²

A szociális-nemzeti erők terén beállt változások domináns alapja a fasizmus elleni harc perspektívája és annak realizálása volt, ezen túlmenően a Jugoszlávia egységének megőrzésére irányuló törekvést is alapfeltételként kell számon tartani. Az unitarizmus felelevenítése a régi, gyűlölt és elfogadhatatlan viszonyokhoz történő visszatérés csak azokat foglalkoztatta, akiknek a fasizmus elleni harc nem volt szívügye. A nemzetek körében tapasztalt kijózanodásnak és a tömegek forradalmi ereje beérésének egyik előfeltétele éppen a meglévő ellentmondásokban rejtett, melyekre a JKP, felfedve a tényleges érdekeket és a valós távlatokat, idejekorán rámutatott. Jugoszlávia egységének és oszthatatlanságának a gondolata a JKP részéről meggyőzően hatott és bizalommal töltötte el a tömegeket a harc kimenetelét illetően, hiszen a párt már évekkel a háború előtt kidolgozta az állam föderatív alapokon történő berendezésével kapcsolatos álláspontját, ennek szellemében mozgósította a tömegeket és serkentette a Népfront tevékenységét, hogy azután az áprilisi háborúban offenzíve lépjen fel a fasizmus ellen. A Népfrontét, mely megerősítette azt a nemzeti politikát, melynek szellemében a kommunisták elvetették a Jugoszláviára vonatkozó nihilista nézeteket (bár ez a múlt felettébb hasznosnak

bizonyult a kommunisták elleni harcban, hiszen ezzel igyekeztek őket kompromittálni).²³

Döntő jelentőségű volt, hogy a JKP – elvetve a Komintern dogmatizmusát, és szembenézve az igen összetett jugoszláv valósággal – a jugoszláv állam egységének és oszthatatlanságának eszméjét besorolta azok közé az eszmék közé, melyekkel az áprilisi vereség és a felkelés kibontakozása közötti időszakban is igyekezett a tömegek antifasiszta és harci elszántságát ébren tartani.²⁴

Ebből következően indult ki az AVNOJ első és második ülése is Jugoszlávia már meglévő államjogi keretéből és nemzetközi szubjektivitásából. De a tézis, hogy a jugoszlávság eszméje gyöngítette volna a nemzetiségek motivációját – bár rámutat néhány igen komoly problémára – túlon túl statikusnak, merevnek és sematikusnak tűnik, végső soron pedig történelmietlennek és tudományosan alaptalannak bizonyul.

Az adott helyzetben az osztály, a nemzeti, a jugoszláv és a konkrét történelmi érdekek egységének lényegét nagyszerűen illusztrálja *A JKP Vajdasági Tartományi Bizottságának Vajdaság népeihez intézett, a megszállók és segítőitársai elleni egységes harcra szólító júniusi kiáltványa*. A nemzetiségekhez a helyzet jugoszláv dimenzióinak álláspontjáról fordulnak: „Németország, Olaszország, Magyarország és Bulgária imperialista rablói barbár módon vetették magukat Jugoszláviára, és feldarabolták azt. Ezek a ragadozók valamennyien elraboltak egy darabot országunk véres testéből, leigázták népeit, és szétzúzták nemzeti függetlenségét.” Ezekből a körülményekből kiindulva határozzák azután meg Vajdaság minden egyes nemzetisége számára a konkrét feladatokat. A vajdasági szerb munkásokhoz, földművesekhez, hazafiakhoz és állampolgárokhoz intézett felhívásban egyértelműen fogalmazódik meg a feladat: ne azonosuljanak „egyetlen nép, más népcsoport ellen irányuló sovinizmussal sem”, továbbá hogy „a jugoszláv népek felszabadításáért vívott harc Vajdaság számára is eredményes lehet, de csak abban az esetben, ha a tartomány felszabadításáért együtt harcoltok a magyar, a német és más nemzetiségekkel, hogy majdan ezek a nemzetiségek egyetértésben döntsenek Vajdaság sorsáról”. A vajdasági magyaroknak, munkásoknak és földműveseknek világosan tudtára adják „benneteket Bácskában és Baranyában nagy felelősség terhel Vajdaság sorsát illetően” és „ahogyan a szerb munkások és parasztok szembeszálltak kapitalistáikkal, a dolgozó tömegek és a nem szerb nemzetiségű népek elnyomóival, ugyanúgy kell most nektek is szembeszállni magyar uraitokkal, akik elnyomják Bácska és Baranya nem: magyar népeit”. Ezt követően pedig a vajdasági német munkások és szegényparasztok számára mutatnak rá, hogy „a német kapitalisták Hitler vezetésével az egész német nép becsületén szörnyű egyenfoltot ejtettek”. Ezt követően a román, a horvát, a szlovák és ruszin munkásság és parasztság feladatairól is szólnak. Összegezőképpen Vajdaság dolgozóihoz a következő szavakat intézik: „ahogyan Jugoszlávia további sorsa elsősorban a munkásosztály egységétől függ, ugyanúgy Vajdaság sorsa is a ti egységes fellépéseinken múlik... gyűjtsétek egybe népeiteket, hogy egységes egészként lépjétek harcba a megszállók és az elnyomók ellen”.²⁵

Nem állíthatjuk, hogy a JKP Vajdasági Tartományi Bizottságának ezek az antisovinizmustól és tényleges internacionalizmustól áthatott sorai hiába

fordultak volna a vajdasági nemzeti kisebbségekhez – beleértve a magyar nemzetiséget is –, ugyanakkor nem lenne helyénvaló a nemzetiségek részéről tanúsított igyekezetet a német nemzetiség – közismert okokból eredő – magatartása miatt megkérdőjelezni.²⁶ Ezek a kiáltványok a JKP nemzeti kisebbségek iránt tanúsított magatartásának következetes irányvonalát igazolják, melyet a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága nemcsak hogy jól vett észre, de kiváló érzékkel követett és fejlesztett tovább. Munkájában óriási szerepet játszott Vajdaság egységes léte, valamint annak az új föderatív államban elfoglalt különös politikai helyzete melletti elkötelezettsége is. Lehetetlen a JKP Vajdasági Tartományi Bizottságának ilyen jellegű elkötelezettségét – mely nagyszerűen valósította meg a párt alapvető határozatait – nem hozni összefüggésbe a Bánátban és Bácskában – minden tévedéseik ellenére is – impresszív módon kirobbanó felkeléssel. A kommunisták megfogalmazták az új Jugoszláviáról szóló elképzeléseiket, melyek megvalósítása érdekében a megszállók által megdöntött régi állam teljes megsemmisítése útján tettekkel is harcoltak. Az új Jugoszláviát mint államformát a harcokban kialakult forradalmi közösség előfeltételének, egyben politikai formációjának is tekintették, ennek következtében abból a tényből, hogy a kommunisták állandó jelleggel hangsúlyozták, hogy a harc, melyet ők nemcsak irányítanak, de a tömegekkel együtt vívnak is, általános jugoszláv és antifasiszta karakterű, nem lehet azt a következtetést levonni, hogy e magatartás egy időben Jugoszlávia bizonyos területein (Macedóniában, Kosovo-Metohiában, illetve ahogyan már említettük, Vajdaságban is) a Jugoszlávia ellen érzett általános gyűlölet leszűkítette volna a harc egyetemességét.²⁷ Ellenkezőleg, a jugoszláviai események, főleg 1943-at követően, azt bizonyítják, hogy éppen az egyetemes jugoszláv platform – mely az antifasiszmus eklatáns kifejezője volt – minden egyes jugoszláv nemzet és nemzeti kisebbség (nemzetiség) soraiban erősítette a népfelszabadító háborúban és szocialista forradalomban való részvétel szándékát. Ezért elfogadhatatlan az a tézis, miszerint a JKP-nek a nemzeti kisebbségek soraiban nem sikerült létrehozni a differenciációnak azt a fokát, melyet a nemzeti szempontból homogén területeken létrehozott.²⁸ Közismert ugyanis, hogy éppen a nemzeti-leg homogén környezetek szenvedtek leginkább a nacionalista önfertőzéstől, és gyakran estek az ilyen téves eszméket hirdető csapdájába.

A nemzeti kisebbségeknek (nemzetiségeknek) az egyetemes jugoszláv harcban való részvételét illetően nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, amit a népfelszabadító háborúval kapcsolatban Jovan Veselinov Zarko mondott: „A tömegeknek a felkelés érdekében történő meggyerése igen összetett folyamat volt. Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek az új Jugoszláviában elfoglalt helyükkel kapcsolatos perspektíva feltárása érdekében a megszállók és a hazai csatlósáik ellen vívott harc általában céljai mellett egyéb forradalmi jellegű, politikai, demokratikus, nemzeti és szociális célokat is fel kellett sorakoztatni. Csak így lehetett megteremteni a felkelés megbízható alapját, a nemzetek és nemzetiségek széles és szilárd egységét... Egyes nemzeteknek és nemzetiségeknek a népfelszabadító háborúban és a forradalomban tanúsított magatartása vizsgálatokor messzemenően objektívnak kell lennünk, minden egyes tényt külön-külön kell megmagyarázni, tekintet nélkül arra, hogy ezt va-

laki esetleg sovinszta- és szocialistaellenes célokra is felhasználhatja... A magyarság nagy részének az első években a népfelszabadító mozgalom iránt tanúsított passzív magatartását többféle okok idézték elő. Ez nemcsak az ellenséges propagandának és az ellenállás jól kidolgozott taktikai manővereinek tulajdonítható. Az okok közé kell sorolni azt a gyengeséget is, melytől bácskai mozgalmunk hosszú időn át szenvedett. Mindez visszatükröződött a politikai tevékenységben, a pártnak a népfelszabadító harc tömegességéért vívott harcában is. A magyarság hozzánk hű részének a majdnem teljes legyilkolása után rohamosan csökkent a bácskai lakosság iránti befolyásunk. E helyzetet a kezdeti hibák kiküszöbölésével, valamint bácskai elvtársaink kitartó munkájával fokozatosan megváltoztattuk. A magyar dolgozók idővel belátták, hogy – szociális és nemzeti – érdekeiket a legkövetkezetesebben a jugoszláv forradalom győzelme során valósíthatják meg.”²⁹

A jugoszlávság eszméjének aktualitása a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom érdekei és szükségletei nyomán, 1943-ban lobbant fel igazán. Ebben a stratégiai fontosságú volt a JKP Vajdasággal kapcsolatos állásfoglalása az új föderatív államban, valamint annak a szerepnek, amelyet Vajdaságnak mint a fegyveres és társadalmi-politikai harc bázisának kölcsönzött a párt. Jovan Veselinov az 1943. január 31-én a HKP Központi Bizottsága szlavóniai és szerémségi megbízottaihoz intézett levelében a következőket írja: „Az összes, Vajdaság népeit érintő kérdést e népek együttműködése útján és az autonómia szavatolása révén oldhatjuk meg.” A párt „ebben látja a legnagyobb biztosítékát annak, hogy a nemzetiségek végre érvényesítsék saját érdekeiket, hiszen csak ily módon lehet létrehozni e nemzetiségek egységét és egyenjogúságát”. Annak értékelésekor tehát, hogy milyen hatással volt a nemzeti kisebbségekre (nemzetiségekre) a JKP harcának jugoszláv jellege, a történelmi tartományoknak (ez esetben Vajdaságnak) a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom jugoszláv orientációján belül megnyilvánuló sajátos politikai helyzetéből kell kiindulni, de ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni a fegyveres harcnak és az intézményesítésnek a népfelszabadító háború eszméinek szocializálódására tett hatását sem. Az igazán nagy nehézségek mellett is ez a fajta elhatározás Bácskában és Bánátban egyaránt – különösen 1943-tól kezdve – egyre inkább kifejezésre jutott, nem utolsósorban a szerémségi tapasztalatoknak, a JKP Vajdasági Tartományi Bizottságának januárban bekövetkezett megújításának, és a Vajdaságban folyó harcok egyesítésének köszönhetően. Hangsúlyozni kell e tény, hiszen az AVNOJ második ülése határozatának – mely a nemzeti kisebbségeknek az új föderatív állam alapjainak lefektetésével szavatolja teljes értékű nemzeti jogait – nemcsak programszerű értelme volt, de a népfelszabadító, forradalmi harc tendenciáiban és vívmányaiban megvoltak a reális alapjai is. Továbbá a JSZSZK 1974-es alkotmánya is alapelveiben megerősítette Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek a népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalomban vívott együttes harcának történelmi tényét.

4. Az AVNOJ jelentősége abban rejlik, hogy a jugoszláv szocialista forradalom történelmi folyamatának teljességét ölelte fel. Lazar Mojszov hangsúlyozta: „A jugoszláv kommunisták szemében a nemzetek és nemzetiségek egyenlő-

sége és nemzeti önállósága a szocialista forradalomnak egyik alapvető stratégiai kérdése volt. Ez az elhatározás abból a marxista meggyőződésből ered, mely szerint a szocializmust mint a szabadság társadalmát csak szabad nemzetek szabad egyénei építhetik. Ahogyan a fegyveres forradalomban a teljes nemzeti szabadság és egyenlőség megvalósítása szerves részét képezte a régi társadalmi berendezés ellen vívott harcnak, ugyanúgy ma is – a megváltozott történelmi körülmények közepette – a nemzeti egyenlőség egyik legfontosabb tényezője a szocialista öngazgatáson alapuló társadalmi viszonyok kiépítésének. Ilyen tekintetben az AVNOJ második ülésétől egészen napjainkig tovább él a forradalmi kontinuitás.³⁰

A jugoszláv föderalizmus, melynek alapjait az AVNOJ második ülésének határozatai vetették meg, a mai napig egy hosszú fejlődési szakaszon ment át. Megőrizte eredeti lényegét, s az idők során a jugoszláv állam és társadalom érdekeinek és szükségleteinek, a társadalmi viszonyok fejlettségi szintjének, a nemzeti egyenjogúságnak, továbbá a demokrácia és a szocialista öngazgatás afirmációjának megfelelően teljesedett ki. A jugoszláv szocialista föderalizmus mindvégig a társadalom és az állam demokratizációjának állandó és kreatív tényezője volt. Edvard Kardelj már 1953-ban teljes joggal szögezte le: „Országunk akkor is föderatív állam lenne, ami azt jelenti, társadalmi öngazgatáson alapulna, ha nem lenne több nemzetiségű.” Az alkotmányban történt változások és a JSZSZK 1974-es alkotmánya az AVNOJ-i jellegű föderalizmust a társult munkán, a küldöttrendszeren és a jugoszláv szocialista közösségen alapuló, korszerű jugoszláv politikai fejlődés irányába építették tovább.

Az AVNOJ-i elvek afirmációja csupán abban az esetben lehetséges, ha a föderáción belüli viszonyokat a szocialista öngazgatás fejlődésének megfelelő intenzitása és a gazdasági törvényszerűségek kellő mértékű fejlődése kíséri. „Hiszen a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának és közösségének is a szocialista öngazgatásban van az egységes szociális- és osztályalapja. Ebből eredően társadalmunk öngazgatási alapjának fejlesztése egyben az új típusú, több nemzetiségű közösség kiépítését is eredményezi. Azt is mondhatnánk, ebben a történelmi pillanatban forradalmunk kontinuitásának ez a sorsdöntő kérdése” – mondja Lazar Mojszov.³¹

A törvényszerű módosítások világosan rámutatnak arra, hogy az AVNOJ a forradalom nemzeti és osztályjellegének, valamint tartalmának egységét fejezte ki, annak ellenére; hogy az AVNOJ nem szól a társadalmi-gazdasági viszonyok megváltoztatásáról, mi több, a monarchiával sem szakít, de – amint azt Rodoljub Čolaković hangsúlyozza – „minden egyes dokumentumból a forradalom győzelme sugárzik”. Valóban „mi az, ami az egyenlő nemzetek és nemzetiségek új államközösségének az alapjait képezi, ha nem a dolgozó népnek a nemzeti kizsákmányolás és hegemonia felett aratott győzelme? Ki tiltja meg Petar Karadorđevićnak, hogy visszatérjen az országba, ha nem a győzedelmes dolgozó nép? Az AVNOJ második ülésének határozatai minden egyes nemzet és nemzetiség előtt a szabad és teremtő, kizsákmányolás és elnyomás nélküli élet perspektíváját nyitották meg és mozgósították mindazokat, akik ez ideig tétováztak a harchoz történő csatlakozást illetően”.³² A JKP akkor még nem emelte fel a burzsoázia elleni polgárháború zászlaját,

bár hatalma megdöntésének szükségessége teljesen világos és egyértelmű volt. Törvényszerű volt, hogy a burzsoázia „objektíve” az osztályfelszabadítás útjába, „szubjektíve” pedig a nemzeti árulók pozíciójába kerüljön.

Az AVNOJ-i elvek afirmációját az új Jugoszlávia társadalmi-politikai rendszerének következetes, demokratikus és szabad fejlődése biztosította, ennek során az AVNOJ második ülése határozatainak nemcsak tartalma jutott kifejezésre, hanem alapvető történelmi és politikai tendenciája is. Ezért, a köztársaságok mellett, az AVNOJ-i elvek és viszonyok hordozóiként, az autonóm tartományok is kifejezésre jutnak.

Megjelent a *Savremenost* 1983/12. számában

Mák Ferenc fordítása

Jegyzetek

- ¹ Branko Petrović: *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941–1945)* I. kötet, Rad, Beograd, 1983. 218–219. o.
- ² I. m. 327. o.
- ³ I. m. II. kötet 97. o.
- ⁴ I. m. 244. o.
- ⁵ Lazar Mojsov: *Četrdeset godina ustanka i socijalističke revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije*. *Vojnoistorijski glasnik* 2/81. 11. o.
- ⁶ Branko Petrović i.m., I. kötet, 152–153. o.
- ⁷ I. m. II. kötet 86. o.
- ⁸ I. m. 129. o.
- ⁹ Stevan Doronjski: *SKJ u revolucionarnoj borbi za socijalističko samoupravljanje*. Novi Sad, 1983. 352. o.
- ¹⁰ Branko Petrović i.m. I. kötet, 120–121. o.
- ¹¹ I. m. 152. o.
- ¹² I. m. 80–81. o.
- ¹³ I. m. 117–118. o.
- ¹⁴ I. m. II. kötet, 86. o.
- ¹⁵ I. m., I. kötet, 200. o. Lásd továbbá Ranko Končar *Ideja o autonomiji Vojvodine u KPJ*. *Istraživanja* I. Novi Sad, 1971. 42. o.
- ¹⁶ Ahogyan arra Branko Petrović következtet. I. m. 200. o.
- ¹⁷ Lásd Janko Pleterski: *Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje 1919–1941*. *Komunist*, Beograd, 1971. 24. o.
- ¹⁸ Lásd a JKP ötödik országos értekezletének anyagát. Beograd, 1983.
- ¹⁹ Dr. Sándor Mészáros: *Radnički pokret kod Mađara u Vojvodini*. *Istraživanja* 10. Novi Sad, 1983. 133–138. o.
- ²⁰ Branko Petrović I. m., I. kötet 165. o.
- ²¹ I. m. 164. o.
- ²² I. m. 154. o.
- ²³ I. m. 158. o.
- ²⁴ I. m. 161. o.
- ²⁵ *Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941–1945 (anyag Vajdaság történelméhez)* Novi Sad – Sremski Karlovci 1971. 3–7. o.
- ²⁶ Branko Petrović idézett nézetével kapcsolatban

²⁷ Lásd Branko Petrović megállapítását. I. m. 201. o.

²⁸ Branko Petrović megállapítása.

²⁹ Jovan Veselinov Žarko: Svi smo mi jedna partija (második, bővített kiadás) Sremska Mitrovica, 1980. 22–26. o.

³⁰ I. m. 16. o.

³¹ I. m. 17–18. o.

³² Rodoljub Čolaković „Od narodnooslobodilačkog odbora do komune című könyvének Riječ o našoj revoluciji című fejezete. Titovo Užice, 1983. 22–23. o.